

УДК. 343, 327

М.С. Міщук
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
Університет економіки та права «КРОК»

С.О. Белікова
кандидат юридичних наук,
старший радник юстиції,
викладач відділу підготовки прокурорів
з представництва інтересів громадянина або держави в суді,
Національна академія прокуратури України

Цивільно-правові заходи відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням: переваги та проблеми

У статті проаналізовані актуальні питання пред'явлення цивільного позову у кримінальному провадженні та поза його межами щодо відшкодування шкоди, завданої державі кримінальним правопорушенням. Визначені основні питання, які виникають за пред'явлення позову, а також його переваги та проблеми.

Ключові слова: інтереси держави, кримінальне провадження, цивільний позов, відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Н.С. Мищук
кандидат юридических наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
Університет економіки та права «КРОК»

С.А. Беликова
кандидат юридических наук,
старший советник юстиции,
преподаватель отдела подготовки прокуроров
по представительству интересов гражданина или государства в суде,
Национальная академия прокуратуры Украины

Гражданско-правовые меры возмещения ущерба, причиненного уголовным правонарушением: привилегии и проблемы

В статье проанализированы актуальные вопросы предъявления гражданского иска в уголовном производстве и за его пределами по возмещению вреда, причиненного государству уголовным правонарушением. Определены основные вопросы, возникающие при предъявлении иска, а также его привилегии и проблемы.

Ключевые слова: защита интересов государства, уголовное производство, гражданский иск, прокурор, представительство.

Mishchuk M.S.

*Candidate of legal sciences, Docent,
Docent of the Department of State and Legal Disciplines,
„KROK” University*

Belikova S.O.

*Candidate of legal sciences, Senior counselor of justice,
Lecturer of the department of training
of Prosecutors Representation of interests
Citizen or state in court
of the National Prosecution Academy of Ukraine*

Civil-legal measures of compensation of damage caused by criminal offenses: privileges and problems

The article analyzes the actual issues of presenting a civil suit in criminal proceedings and outside it to compensate for harm caused to the state by a criminal offense. The main issues that arise when a suit is filed, as well as its privileges and problems are identified.

Keywords: *protection of the interests of the state, criminal proceedings, civil action, prosecutor, representation.*

Постановка проблеми

Аналізуючи останні законодавчі зміни, можна констатувати, що здебільшого прийняття нових законів здійснюється без напрацювання відповідних концепцій, різного підходу до розуміння одних і тих термінів, ігнорування сталої юридичної практики та наукових досліджень.

За слушним твердженням В. Савицького, теорія повинна слугувати практиці, оскільки в цьому проявляється її призначення [1, с. 89].

Останнім часом збільшилася кількість кримінальних правопорушень, якими завдано шкоди (збитків) державним інтересам або державі. Питання, присвячені відшкодуванню майнової шкоди, завданої державі в результаті вчинення винною особою кримінального правопорушення та обрання ефективного способу захисту порушених інтересів держави, у вітчизняній юридичній літературі висвітлені недостатньо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Протягом багатьох років напрацьовувалася юридична практика щодо способів судового захисту права власності, ін-

ших речових прав, відшкодування збитків шляхом пред'явлення цивільного позову у кримінальному провадженні та поза його межами. Розробці цієї проблеми приділяли увагу вчені-цивілісти О.Б. Гнатів, В.В. Груздів, І.О. Дзера, І.В. Жилінкова, В.В. Комаров, С.А. Краснова, З.В. Ромовська, А.М. Штанько та інші; питання ефективного захисту у кримінальному провадженні досліджували В.Т. Маляренко, М.М. Михеєнко, М.А. Погорецький, І.І. Присяжнюк, О. Шило, О. Яновська та інші; питання прокурорського представництва – А.В. Губська, Т.О. Дунас, М.В. Косюта, О.Г. Кучер, Н.С. Наулік, О.Р. Михайленко, М.І. Мичко, М.В. Руденко, М.М. Стефанчук та інші вчені, погляди яких використовуються сьогодні в науці.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Між відшкодуванням шкоди (збитків), завданих кримінальним правопорушенням, та обранням відповідного способу судового захисту існує тісний зв'язок. Від того, який обраний спосіб захисту є ефективним, залежить задоволення судом позовних вимог з відшкодування шкоди.

Однак створені вказаними вченими різні способи судового захисту стосуються загальної системи способів захисту, які необхідно відокремити та віднайти шляхи щодо їхнього застосування у правозахисній практиці.

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає в огляді сформованих поглядів учених на систему способів судового захисту інтересів держави, дослідження основних переваг та проблем, пов'язаних з ефективним способом судового захисту інтересів держави у кримінальному провадженні та поза його межами.

Виклад основного матеріалу дослідження

З метою розкриття поставлених питань, з'ясуємо основні ключові поняття дослідження: шкода, збитки, способи судового захисту порушеного права, позов та його види.

Вчені-процесуалісти, акцентуючи увагу на юридичній природі виникнення такого роду позовів, як відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, надали визначення поняттю майнової шкоди (збитків). А саме – це наслідки кримінального правопорушення або іншого суспільно-небезпечного діяння, які мають вартісну форму [2, с. 227].

Втім, у багатьох наукових джерелах і на практиці поняття «шкода» і «збитки» тлумачаться по-різному та дотепер чітко не визначені в юридичній літературі.

У цивільному судочинстві також названі поняття трактуються неоднозначно. Так, у п. 3 ч. 2 ст. 11 і ст. 1166 ЦК України законодавець ототожнює збитки та шкоду, позначаючи їх лише терміном «шкода», у ст.ст. 22, 23 ЦК України зазначені терміни розмежовуються, у ст. 1192 ЦК України використовується лише поняття «збитки», у п. 8 ч. 2 ст. 16 ЦК України акцентується увага на відшкодуванні збитків та інших способів відшкодування майнової шкоди.

У господарському судочинстві замість «шкода» використовується поняття «збитки». А саме, згідно зі ст. 224 ГК України під

збитками розуміються витрати, зроблені управленою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управлена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності іншою стороною.

Отже поняття «шкода» у законодавстві більш ширше, ніж поняття «збитки», але стосовно порушених інтересів держави поза межами кримінального провадження доцільно застосовувати поняття «збитки» як спричинення негативних наслідків кримінального правопорушення [3, с. 221].

З цього приводу науковці наголошують, що шкода є однією з умов або підстав виникнення обов'язку з її відшкодування. І це цілком закономірно, оскільки категорія «шкода» тісно пов'язана з питанням цивільно-правової відповідальності [4, с. 7].

За наявності невідшкодованих збитків (шкоди) під час розслідування кримінального правопорушення їх можна стягнути у кримінальному провадженні під час судового розгляду або поза його межами шляхом пред'явлення позову в порядку цивільного або господарського судочинства.

Поняття позову взагалі виникло від латинського слова *action* – позовна вимога [5, с. 320]. На даний час переважно у багатьох країнах збереглося й існує поняття «позовна вимога», яке покладено в основу позову. Позов у кримінальному судочинстві за його структурою і формою (ст. 128 КПК України) практично нічим не відрізняється від позову, пред'явленого у порядку іншого судочинства. Єдиною відмінністю є наявність їхніх видів, таких як, наприклад: позови про присудження (виконавчі – *actiones cum condemnatione*), про визнання (установчі – *actiones condemnatione*), перетворюючі (про конститутивне рішення) [6, с. 21-34].

Так, позови про присудження пред'являються у разі відновлення порушеного права та усунення наслідків правопорушення – це суми, що підлягають стягненню у вигляді відшкодування збитків тощо. Позови про визнання пред'являються для усунення спору між сторонами шля-

хом внесення ясності щодо існуючих між ними правовідносин. Суд же своїм рішенням або підтверджує наявність такого права, або стверджує його відсутність. До такого виду позовів можна віднести позови про визнання права власності на рухоме і нерухоме майно. Перетворювальні позови, як правило спрямовані насамперед на зміну або припинення будь-яких правовідносин.

На сьогодні одним із найактуальніших позовів між іншими (наприклад, про вилучення майна із чужого незаконного володіння, визнання недійсними рішень угод (договорів), повернення майна) є позов про відшкодування збитків (шкоди), заподіяних внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Вчені та правозахисники ведуть постійну дискусію щодо цивільного позову в кримінальному провадженні та поза його межами. Одні пропонують взагалі відмовитися від нього, інші вважають за необхідне розширити сферу його дій [7, с. 225]. Проте всі аргументи зводяться до одного – необхідності захисту порушених інтересів держави.

Водночас розгляд цивільного позову разом із кримінальним провадженням має низку переваг, оскільки забезпечує позивачу економію коштів на сплату судового збору та інші судові витрати, а також виключається необхідність розгляду однієї і тієї ж справи двічі. Такий розгляд позову надає позивачеві можливість довести як наявність збитків, заподіяних кримінальним правопорушенням, так і їхній розмір. Однак їхній спільний судовий розгляд допускається лише у випадках, коли цей позов пов'язаний із фактом скоєння кримінального правопорушення або іншого суспільно-небезпечного діяння, тобто коли майнова шкода, яка є предметом позову, безпосередньо заподіяна кримінальним правопорушенням. В інших випадках позови пред'являються за межами кримінального провадження.

У кримінальному судочинстві предмет цивільного позову набагато обмеженіший, оскільки в його основі лежить наявність майнової шкоди. Винна у вчиненні кри-

мінального правопорушення особа з моменту пред'явлення їй цивільного позову визнається в установленому ст. 62 КПК України порядком цивільним відповідачем і несе цивільну відповідальність за шкоду (збитки), заподіяну їй ж злочинними діями. З цього випливає, що в кожному позові є сторони, без яких даний процесуальний документ не матиме юридичної сили: цивільний позивач і цивільний відповідач.

З цього приводу доречно висловився В.В. Комаров, зазначаючи, що оскільки сторони – це особи, спір між якими повинен вирішити суд, то цивільний процес може виникнути лише за наявності двох сторін (позивача і відповідача) [8, с. 82-83].

Слід підкреслити, що відповідач набуває правового статусу в кримінальному процесі тільки тоді, коли до нього пред'явлено позовні вимоги, викладені в письмовому вигляді, і вони мають певну процесуальну форму. За наявності цих умов підозрюваного, обвинуваченого або фізичну чи юридичну особу можна визнати цивільним відповідачем і покласти на нього цивільну відповідальність за вчинене правопорушення.

Дотримання процесуальної форми позовної заяви у кримінальному провадженні є дуже важливим і від цієї законодавчої вимоги (ст. 128 КПК України) відійти неможливо, оскільки суд може прийняти негативне рішення: відмовити в задоволенні позову або залишити його без розгляду, незважаючи на те, що вина обвинуваченого повністю доведена і знайшла своє підтвердження під час судового розгляду. Крім того, даний позов повинен мати відповідну структуру, що складається з чотирьох основних його частин: вступної, описової, мотивувальної та резолютивної. Такі вимоги передбачені ст. 119 ЦПК України, до яких нас відсилає ст. 128 КПК України.

Одним із суб'єктів, якому надано право пред'явлення позову, є прокурор. Здійснюючи свої повноваження у кримінальному провадженні у формі процесуального керівництва та підтримання публічного обвинувачення (ст. 36 КПК України), прокурор має право пред'явити цивільний позов

в інтересах держави, як це передбачено п. 6 ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру».

Попри те, що є наявними невідшкодовані державі збитки та існують законні підстави для пред'явлення позову, необхідним також є й обрання правильного способу судового захисту.

У науковій літературі відсутня єдина думка щодо способів захисту та їхньої класифікації.

Наприклад, І.О. Дзера запропонувала класифікацію цивільно-правових способів захисту права власності, поділивши їх на чотири групи: 1) основні речово-правові засоби захисту, до яких належать віндикаційний і негаторний позови; 2) допоміжні речово-правові засоби захисту: позови про визнання права власності та про виключення майна з опису; 3) зобов'язально-правові засоби: засоби захисту права власності в договірних відносинах (відшкодування збитків, заподіяних невиконанням чи неналежним виконанням договору; повернення речей, наданих у користування за договором); засоби захисту права власності в деліктних зобов'язаннях; позови про повернення безпідставно отриманого чи збереженого майна; 4) спеціальні засоби захисту: позови про визнання угоди недійсною; позови про захист прав співвласника у випадку виділу, поділу та продажу спільного майна; засоби захисту права власності померлих та осіб, визнаних безвісно відсутніми або оголошених померлими, й інші способи захисту [9, с. 149].

Вчений І.В. Жилінкова дотримується поділу цивільно-правових способів захисту на дві основні форми: превентивні способи, які застосовуються для попередження порушення права власності, та відновлювальні способи, які спрямовані на відновлення правового та майнового становища потерпілої особи (віндикаційний і негаторний позови, визнання права власності тощо) [10, с. 130].

В.В. Груздів визнає, що речово-правовими домаганнями є лише віндикаційна і негаторна охоронні правомочності, спрямовані на відновлення порушеного права шляхом примусу конкретного поруш-

ника до виконання в натурі негативного обов'язку – заборони [11, с. 44].

Проте у цивілістично-правовій доктрині питання щодо системи способів судового захисту є дискусійним.

Статтею 16 ЦК України визначено низку основних способів захисту цивільних прав та інтересів. Ними можуть бути: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної шкоди; 10) визнання незаконним рішення, дії чи бездіяльності органу державної влади або місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб тощо.

Застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від змісту суб'єктивного права, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення.

Незважаючи на з'ясування вище наведених питань, доволі проблемним виявилось питання щодо дотримання позивачем строку звернення до суду з відповідним позовом.

Аналіз судової практики у справах про відшкодування шкоди, заподіяної працівниками при виконанні трудових обов'язків дав змогу дійти висновку, що позивачі нерідко не дотримуються строку, передбаченого ч. 3 ст. 233 Кодексу законів про працю України. Відмовляючи в задоволенні зазначених позовних вимог, суди у переважній більшості вказують на пропуск встановленого законом річного терміну з дня виявлення заподіяної шкоди для звернення до суду з позовом про її відшкодування. Тому у зв'язку з пропуском цього строку винна особа фактично звільняється від обов'язку відшкодувати завдану з її вини шкоду.

Як зазначає Пленум Верховного суду України від 29.12.1992 № 14 «Про судову практику у справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, устано-

вам, організаціям їх працівниками», днем виявлення шкоди слід вважати день, коли власнику або уповноваженому ним органу стало відомо про наявність шкоди, заподіяної працівником (п. 20) [12].

Отже, помилковим є погляд, що днем виявлення шкоди слід вважати день внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, прийняття рішень у кримінальному провадженні щодо особи, яка є відповідачем у цивільній справі про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення покладених на неї трудових обов'язків, якщо є у наявності акт ревізії або перевірки фінансово-господарської діяльності підприємства, установи, організації. Така правова позиція викладена у постанові Верховного Суду України від 23.11.2016 у справі № 6-763цс16 [13] та в інших аналогічних справах.

Наприклад, 02.10.2017 р. суд апеляційної інстанції, розглядаючи справу №380/1242/16ц, відмовив у задоволенні позову про відшкодування шкоди, завданої злочином (неправомірні дії керівника установи щодо перерахування грошових коштів), оскільки позивачем порушено річний строк звернення до суду, а клопотання щодо його поновлення із зазначен-

ням поважних причин пропуску не заявлене [14].

У випадку стягнення майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням з юридичної особи, право регресної вимоги до працівника виникає з часу виплати підприємством, організацією, установою сум третій особі, і з цього ж часу обчислюється строк пред'явлення регресного позову.

Висновки

Відшкодування майнової шкоди, завданої державі в результаті вчинення винною особою кримінального правопорушення шляхом пред'явлення цивільного позову у кримінальному провадженні та поза його межами, а також обрання ефективного способу захисту порушених інтересів держави є актуальними питаннями сьогодення. Поряд з існуючими перевагами щодо такого позову є проблеми, без вирішення яких неможливо буде поновити порушені інтереси держави. Однією з таких проблем, якій варто приділити увагу, є порушення строку для звернення до суду з відповідним позовом. Недотримання передбачених чинним законодавством строків звернення до суду може призвести до фактичного звільнення винної особи від обов'язку відшкодувати завдану з її вини шкоду.

Література

1. Абламський С. Актуальні питання регламентації права на захист через призму конституційних змін. / С. Абламський // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2017. – №2. – С. 88-93.
2. Гуревич М.А. Учение об иске / М.А. Гуревич. – М., 1981. – 40 с.
3. Представництво прокурором в суді законних інтересів держави: науково-практичний посібник / О.П. Натрус, Ю.А. Турлова, О.А. Казак та ін. – К.: Національна академія прокуратури України, 2016. – 262 с.
4. Мезенцева І.Є., Присяжнюк І.І., Назарук О.І. Прокурорський нагляд за додержанням законів щодо відшкодування шкоди, заподіяної злочином: науково-практичний посібник / І.Є. Мезенцева, І.І. Присяжнюк, О.І. Назарук. – К., 2011. – 132 с.
5. Підтримання прокурором державного обвинувачення: підручник [для студентів вищих юридичних навчальних закладів] / Є.М. Блажівський, М.К. Якимчук, І.М. Козьяков, М.С. Туркот та ін. – К.: Національна академія прокуратури України, 2014. – 512 с.
6. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М.Й. Штефан. – К., 2005. – 624 с.
7. Гражданский процесс: учебник / под ред. проф. В.В. Комарова. – Х.: ООО «Одиссей», 2001. – 704 с.
8. Дзера І.О. Поняття та загальна характеристика способів захисту права власності / Дзера І.О. // Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав: моногр. / за заг. ред. Академіків НАПрН України О.Д. Крутчана та В.В. Луця. – К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. – С. 141-150.

9. Жилінкова І. Превентивний спосіб захисту права власності / І. Жилінкова // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – №3 (42). – С. 130-36.

10. Штанько А. Система способів судового захисту права власності та інших речових прав / А. Штанько // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2017. – №2. – С.38-47.

11. Про судову практику у справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками: постанова Пленуму Верховного суду України від 29.12.1992 № 14. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/gu/v0014700-9212>. Постанова від 23.11.2016 у справі № 6-763цс16: Верховний Суд України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.document.ua/pro-vidshkoduvannja-shkodi-zapodijanoji-zlochynom-doc294948.html>

13. Рішення у справі №380/1242/16ц: Апеляційний суд Київської області // Єдиний державний реєстр судових рішень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69445495>